

АРТИКУЦА Н. В.

ПРО НОВІ ПІДХОДИ ДО МОВНОЇ ПІДГОТОВКИ МАЙБУТНІХ ЮРИСТІВ І ВИКЛАДАЧІВ ПРАВА У ВИЩИХ НАВЧАЛЬНИХ ЗАКЛАДАХ УКРАЇНИ

В умовах розбудови демократичної правової держави, реформування правової системи, активізації законотворчої діяльності на загальнонаціональній мовній основі система і зміст вищої освіти у навчальних закладах України суттєво трансформуються у напрямі її гуманізації та професійного удосконалення.

Кардинального перегляду вимагає і система лінгвістична підготовки майбутніх правознавців, викладачів права на юридичних і суспільно-гуманітарних факультетах університетів України. Єдиний навчальний мовний курс “Українське ділове мовлення” (обсягом 36-70 год.) є недостатнім для повноцінної мовної освіти й виховання студентів-правознавців, оскільки не поповнює до потрібного рівня їх фаховий словник, не дає комплексного і системного знання сучасної юридичної термінології, не забезпечує мовно-фаховими знаннями і навичками, необхідними у їх майбутній роботі.

Мовна підготовка студентів-правників повинна бути максимально спрямована на фахово-практичні інтереси майбутнього правознавця. Адже завтра вони братимуть безпосередню участь у розбудові правової держави, у законодавчій, судово-процесуальній, нотаріальній та інших видах правничої діяльності, у викладацькій і науково-дослідній роботі. У їх професійній діяльності постійно виникатимуть ті чи інші питання термінологічного і мовностилістичного характеру. Серед них — проблеми вибору терміна, його дефініції, диференціації його значень, проблеми синонімії, омонімії та паронімії в юридичній термінології, функціонування мовних одиниць у різних жанрах усного і писемного професійного мовлення та ін. Навряд чи в якомусь іншому виді писемного мовлення зовнішня форма

висловлення має таке велике, часом і доленосне значення (у житті окремої людини і держави в цілому), як у юриспруденції. Неточне або помилкове терміновживання, логічні і граматичні помилки, змістові неточності у формулюванні правових норм, що призводить до розпливчастого або багатозначного їх тлумачення, — неприпустимі явища у правничій мові. Вимога стилістично-мовної досконалості тексту закону, максимальної точності у викладі нормативних актів і ділових документів зумовлює надзвичайну увагу юристів до мови, мовних способів і засобів вираження юридичної думки в усіх її законодавчих, процесуальних та інших формах.

Надзвичайно важливо, щоб розуміння мовної специфіки права, а на основі цього і повага до тексту закону, навички обережного і найпильнішого ставлення до мовного вираження правових норм прищеплювалися зі студентських років.

Лінгвістична підготовка студентів у цьому напрямі забезпечується комплексом різних видів навчально-методичної та навчальної роботи, від розробки нових ефективних програм мовних курсів до найрізноманітніших форм і методів їх реалізації. Але головне, щоб вона була з перших кроків навчання студента у вузі цілеспрямованою, допомагала якнайкраще оволодівати фаховими дисциплінами. Найголовнішими аспектами мовної освіти майбутніх правників (яким ще, на нашу думку, на практиці приділяється ще недостатньо уваги) є: *термінологічний, лексикографічний, граматичний, стилістичний, фахово-прикладний*. У той же час актуалізація цих аспектів у процесі викладання мовних курсів, як показує досвід, робить його більш ефективним і професійно орієнтованим, реалізує конкретні міжпредметні зв'язки лінгвістичних і фахових дисциплін.

Термінологічний аспект передбачає пильне і глибоке вивчення термінології права. Юридична термінологія як системно організована сукупність термінологічних одиниць правової галузі певної мови має вивчатися як у плані синхронії, так і діяхронії.

Синхронічний підхід передбачає вивчення стану юридичної термінології як системи взаємозв'язаних та взаємозумовлених терміноелементів у певний момент його розвитку. Склад і структура сучасної правничої термінології, зв'язок і відношення між її елементами зумовлені існуючою правовою системою, що складається з розгалуженої, але чітко організованої сукупності юридичних понять та інститутів. Завдання полягає не тільки у тому, щоб проаналізувати склад та системно-структурну організацію сучасного юридичного словника української мови, визначити основні типи термінологічних одиниць та засоби термінотворення, але й виявити специфіку терміносистеми на різних мовних рівнях (лексико-семантичному, граматичному та ін.). Існування варіативних явищ у сучасній українській юридичній мові (лексичних, граматичних, вимовних) також має бути предметом вивчення.

Діахронічний підхід до вивчення юридичної термінології полягає в тому, щоб розглядати її у процесі історичного розвитку, у поступальному русі від початкового стану до сучасності. Адже юридична терміносистема на шляху свого становлення і формування не лишалася незмінною, поширювався її склад, ускладнювалася структура, чинилися певні лексико-семантичні процеси. Найважливішими питаннями, пов'язаними з діахронічним аспектом вивчення юридичної термінології є питання її генезису, джерел поповнення, основних етапів історії, шляхів і напрямів еволюції. На основі аналізу усіх цих питань можливе прогнозування розвитку терміносистеми в майбутньому.

Лексикографічний аспект. Система юридичних понять і інститутів відображена у спеціальних словниках, з різними типами яких мають ознайомитися студенти. Це і словники загальноюридичного змісту, і галузеві, і перекладні. Висвітлення питань, пов'язаних з описом семантики юридичних термінів у загальній і галузевій лексикографії, з визначенням основних типів дефініцій термінів у тлумачних, енциклопедичних і термінологічних слов-

никах, з аналізом засобів семантизації у двомовних та багатомовних юридичних словниках - обов'язковий компонент аудиторної роботи з мови.

Одним з ефективних видів фахової лексикографічної підготовки студентів є *опанування основного загальноюридичного словникового фонду*. Засвоєння та опрацювання сучасної правової термінологіки здійснюється на *лексичному, лексико-семантичному, стилістичному та граматичному рівнях*. Перші два передбачають знання дефініції термінів, їх семантичної будови, вміння диференціювати окремі лексико-семантичні варіанти значення, встановлювати їх парадигматичні та синтагматичні зв'язки. Робота в цих напрямках допомагає запобігти серйозним лексичним і семантичним помилкам у мовленнєвій практиці майбутніх юристів, навчає правильному використанню лексико-семантичних ресурсів мови залежно від мети й змісту висловлювання.

Грамотико-стилістичний аспект. Лексико-семантичний підхід тісно пов'язаний із стилістичним та граматичним підходами, адже у діловому мовленні вибір слова повинен відповідати не тільки вимогам семантичної точності, але й стилістичної доречності, граматичної та стилістично правильної сполучуваності.

Освоєння граматико-орфоепічних норм (написання, вимова, наголос) на матеріалі сучасного законодавства, зразків ділової документації та наукової правничої літератури є важливим компонентом професійного мовлення правознавців. Здійснюється воно на базі існуючих орфографічних і орфоепічних норм сучасної української мови і з урахуванням останньої редакції "Українського правопису" (К., 1996). При цьому увага студентів акцентується на складних випадках слово- і терміновживання, аналізуються типові помилки у писемному й усному професійному мовленні, даються певні пояснення, рекомендації, застереження про неправильне, або невдале використання терміна у тому чи іншому контексті.

Фахово-прикладний аспект реалізується у таких напрямках і формах роботи, як-от: формування вмінь і навичок роботи з юридичними документами

різних жанрів: від законодавчих актів до найрізноманітніших форм і типів ділових документів, укладання і редагування юридичних текстів, підготовка судової промови, методика і оформлення науково-дослідницької роботи студентів (курсіві і дипломні роботи, доповіді, реферати, статті), укладання словничків правничої мови, методика вивчення і викладання термінології і мови права у вузах і школах.

Реалізація усіх цих основних аспектів і напрямів мовно-фахової освіти можлива лише у спеціально розроблених для студентів-правників лінгвістичних курсах “Основи правничої мови”, “Українська юридична термінологія”, “Мова права”, спецкурсах і спецсемінарах “Мова закону і проблеми законодавчої стилістики”, “Основи правотворчості і законодавчої техніки”, “Культура професійного мовлення юриста і викладача права”, “Укладання і редагування правничих текстів”, “Судове ораторське мистецтво”. Уведення таких дисциплін у програму вищої освіти юристів сприяло б значному підвищенню рівня усного і писемного мовлення майбутніх юристів і викладачів правознавства, їх професійної і загальної культури.

У Національному педагогічному університеті імені М. П. Драгоманова згідно з Програмою “Трансформація гуманітарної освіти в Україні” започатковані нові спеціальні мовні дисципліни для майбутніх правознавців: “Мова права і методика її вивчення” та “Юридична термінологія”. Ці нові предмети мають *інт егрований* характер, оскільки *синт езуют ь* здобутки сучасної науки у правничій та мовознавчій сферах. Теоретична розробка і практична реалізація ідеї максимального наближення мовної освіти студентів до їх фахових потреб у започаткованих на суспільно-гуманітарному факультеті НПУ імені М. П. Драгоманова лінгвістичних дисциплінах знайшла підтримку на рівні Міністерства освіти.

Курс “Юридична термінологія” студенти опановують протягом першого року навчання. Вони оволодівають основами лінгвістичного вчення про термін і термінологію, знайомляться із характеристиками юридичного терміна у світлі

сучасного термінознавства, диференціюють різні типи термінологічних одиниць. Важливими питаннями курсу є питання про місце юридичної термінології у словниковому складі національної мови, структурну організацію терміносистеми права, про її відображення у лексикографії та термінографії. На окрему увагу заслуговують проблеми генезису і шляхів розвитку української юридичної термінології, лексико-семантичної та граматико-стилістичної природи термінів права, функціонування термінологічних одиниць у юридичному мовленні, проблеми термінотворення у правничій сфері.

Курс “Мова права та методика її вивчення” посідає центральне серед мовних дисциплін на юридичних факультетах і правознавчих відділеннях суспільно-гуманітарних факультетів університетів. Завершуючи мовну підготовку студентів-правознавців, він має на меті розширити і поглибити знання у галузі теорії та методології вивчення мови права.

Вивчення цього курсу майбутніми правознавцями ґрунтується на комплексі тих лінгвістичних і фахових знань, які здобули студенти протягом попередніх років навчання (мовні курси: “Юридична термінологія”, “Сучасне ділове мовлення” та фахові дисципліни).

Засвоєння знань у галузі мови права обумовлено володінням студентами-випускниками фаховою термінологією, знанням загальної структури права та її галузей, опануванням основ термінознавства і українського ділового мовлення, латинської мови і судової риторики.

Головне завдання цього курсу - дати цілісне наукове уявлення про мову права, її функції та специфіку, склад і структуру, генезис і функціонування.

Поняття “мова права” слід розуміти як функціональний різновид літературної мови, її підсистему, що задовольняє потребам комунікації у правовій сфері життя суспільства. Відповідно до сфери побутування і призначення, вона має свої особливі риси і функції, композиційну систему функціональних і жанрово-ситуативних стилів, інвентар мовних засобів.

Курс складається з таких основних *розділів*: мова законодавства, мова ділової документації, мова юридичної науки, юридична термінологія, культура професійного мовлення юриста, судова риторика, методологія і методика вивчення мови права у вузівських та шкільних курсах і спецкурсах.

Студенти знайомляться з історією формування і розвитку правничої мови в Україні, її основних джерелах, шляхах і ресурсах збагачення. Але вони повинні знати і про сучасні мовно-термінологічні проблеми, які постають у зв'язку кодифікацією нового законодавства України, і про актуальні наукові завдання в умовах розбудови національної правничої термінології.

Завдання полягає не тільки в тім, щоб дати теоретичні знання про мову права як підсистему сучасної української літературної мови, її основні функціонально-стильові варіанти, систему мовних (лексичних, фразеологічних, граматико-стилістичних) засобів, методи їх вивчення, але й допомогти студентам опанувати норми професійного мовлення, вміти реалізувати їх у письмових текстах та усних промовах.

Різноманітні форми і види роботи під час практичних і лабораторних занять, а також самотійної праці студентів спрямовані на розширення їх активного юридичного словника, поглиблене вивчення процесів терміновживання і термінотворення, знайомство з науковою літературою з питань правничої мови, опанування різних напрямів і методів науково-дослідницької та викладацької роботи.

Матеріалом для різних видів лінгвістичного і контекстуально-стилістичного аналізу на практичних і лабораторних заняттях служать: основні законодавчі акти України (Конституція України та кодекси, їх проекти), різні види сучасної ділової документації, науково-юридичні і судово-публіцистичні твори. Спостереження над лексико-термінологічним складом, структурою та граматико-стилістичними характеристиками законодавчих документів, порівняльний аналіз текстів законопроектів з їх остаточною редакцією, дозволяє студентам не тільки прослідкувати за тим, як викристалізовується

думка законодавця, за допомогою яких мовних засобів формулюється і удосконалюється правова норма, а й побачити ті реальні проблеми і труднощі, які супроводжують законодавця у його роботі, ознайомитися з основними принципами і прийомами законодавчої техніки.

Пильна увага студентів-правників до мови закону, кожного слово- і терміновживання, уміння визначити відповідність (або невідповідність) мовних засобів вираження внутрішньому змістові правової норми, формування вмінь і навичок укладання ділової документації різних типів і жанрів, - усе це значно підвищить культуру їх професійного мовлення, а у майбутньому сприятиме удосконаленню мови законодавства та ділової документації.